

CIVIL SZERVEZETEK „VIDÉKEN”

Nárai Márta¹

Bevezetés

A civil társadalom fontos és egyre meghatározóbb szegmensét alkotják a közösségi igényeket, szükségleteket megjelenítő és kielégítő, a társadalmi, térségi folyamatokat valamilyen szinten alakítani és befolyásolni tudó, a társadalmi problémák megoldásában részt vállaló társadalmi önszerveződések, alapítványok, egyesületek.

E szervezetek az utóbbi másfél évtizedben új erőre kaptak, kaphattak Magyarországon is, mely folyamatot a nyolcvanas évek végén a társadalmi önszerveződések politikai és jogi legitimitásának visszaállítása, e szervezetek létrehozása jogi, törvényi feltételeinek, garanciáinak a megteremtése², azaz az önszerveződés szabadságának újbóli lehetősége indította el.

A kilencvenes évek a civil szervezetek megerősödését hozta magával, melyben szerepet játszott az is, hogy az emberek igényei és szükségletei megváltoztak, számos új, vagy addig nyíltan meg nem jeleníthető társadalmi méretű szükséglet fogalmazódott meg (pl. jogvédelem, környezet védelme). Az új szükségletek egy része a társadalmi-gazdasági változások következményeként kialakult problémák következtében merült fel (pl. szociális problémák, munkanélküliség kezelése, hajléktalan-ellátás), melyek egy részére elsőként – és sokáig kizárólagosan – civil szervezetek próbáltak megoldást keresni, illetve nyújtani.

A civil kezdeményezések jelenléte napjainkra szinte általánossá vált minden településtípusban; a lakosság önszerveződési aktivitásának fokozódásával mind a városok, mind a községek többségének életét színesítik, és ma már egy rendkívül heterogén összetételű, növekvő gazdasági erővel és jelentős társadalmi támogatottsággal bíró önálló nonprofit (civil) szektort alkotnak.

Az öntevékeny szervezetek tehát maguk is aktívan részt vállalnak a felmerülő társadalmi igények, szükségletek ellátásában. Az átlagostól eltérő, speciális szükségletek felismerésével, kielégítésével innovatív, illetve hiánypótló (szolgáltató) szerepet is betöltenek, ill. alternatívát kínálnak a piaci és az állami ellátással szemben, valamint e tevékenységük által jelzik a politikai és szakmai döntéshozók számára (mind országos, mind települési szinten) a kielégítetlen, illetve újonnan felmerülő társadalmi igényeket, szükségleteket, eszközül szolgálnak ezek feltárásához és kielégítéséhez, így befolyásol(hat)ják az egyes szakpolitikák kialakítását (pl. szociálpolitika, ifjúságpolitika stb.) (Harsányi 1997; Kuti 1997). A civil szféra szervezetei fontos partnerei lehetnek tehát az önkormányzatoknak a lokális társadalmi problémák kezelésében, megoldásában, hatékonyan egészíthetik ki a hivatal munkáját.

„Az önszegély és a szociális támogatás apró hálózatai nem csupán az emberek jólétének védelmét szolgáló elemként fejlődtek ki, hanem azért is, hogy közeget szolgáltatassanak új szükségletek kifejezésére és új jogok igénylésére.” (Evers 1995, 607)

A civil szervezetek világának sokszínűsége jelentős mértékben szerepet játszik a modern demokráciák fontos elemének, a pluralizmusnak a kifejeződésében is (Douglas – idézi Jenkins 1997, 8). Jelentős társadalomszervező és érdekartikulációs szereppel bírnak, az állampolgárok számára megfelelő keretet és lehetőséget biztosítanak az önszerveződésre, arra, hogy az emberek azonos érdeklődési kör, hasonló problémák kezelése, megoldása,

¹A szerző szociológus, tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, 9022 Győr, Liszt F. u. 10. Tel.: 06 96-516-576; E-mail: naraim@rkk.hu

² Pl. az alapítványtevétség jogának visszaállítása (1987), az egyesülési szabadságról szóló törvény elfogadása (1989), a civil szervezetek önálló jogi személyként való elismerése.

meghatározott célok elérése stb. végett létrehozzák saját egyesületeiket, klubjaikat, szövetségeiket, kifejezzék igényeiket, érvényesítsék érdekeiket. Ezek a kezdeményezések alkalmasak arra is, hogy az így kialakult, kifejezett csoportérdekeket összekapcsolják nagyobb közösségi, illetve közérdekekkel is (*Putnam – idézi Jenkins 1997*).

A szervezet működtetésében, a vállalt tevékenység ellátásában való aktív részvétel, szerepvállalás kapcsán a civil szervezetek elősegítik, illetve lehetővé teszik az egyének részvételét a közösségi cselekvésben, társadalmi tevékenységekben, a szervezeten belül olyan érintkezési, viselkedési formákat sajátíthatnak el, gyakorolhatnak (pl. szolidaritás, vitaszabadság, döntésekben való részvétel) (*Habermas 1993*), amelyek lehetővé teszik, hogy az egyes egyének polgárként és ne alattvalóként viselkedjenek (*Kuti 1996*). Fontos véleménybefolyásoló, -alakító, érték- és magatartásformálóak tehát, meghatározó szerepet töltenek be a polgár-tudat, az állampolgári öntudat, a civil tudatosság (*Vajda 1997; Az Európai Közösség... 1998*) kialakításában, fejlesztésében, ami „sokszor látensnek tűnő, de valójában jelentős politikai szerepet jelent” (*Az Európai Közösség... 1998, 9*). Claus Offe a civil társulások fő funkcióját éppen abban látja, hogy képessé teszik, rábírják az embereket arra, hogy saját és mások érdekében aktívan és felelősen vegyenek részt jövőjük alakításában, olyan közeget teremtenek, amely „felelős cselekvésre” (*Offe – idézi Habermas 1993, 42*) bátorítja az egyént. Integratív szerepük része, mely különösen fontos lehet bizonyos társadalmi csoportok (idősek, munkanélküliek) esetében, hogy a valahová tartozás érzését nyújtják az embereknek, ezáltal erősítik társadalmi kötődéseiket. „Az emberek társadalomba való integrálása, a közösségi kapcsolatok fejlesztése olyan funkció, amelyet semmilyen professzionális szolgáltató szervezet nem tud átvenni a nonprofit szervezetektől.” (*Kuti 1996, 916*)

A társadalmi önszerveződések társadalmi, illetve politikai szerepük mellett fontos gazdasági tényezők is, mivel az általuk nyújtott (akár tagjaiknak, akár tágabb körnek) szolgáltatásokkal részt vesznek a javak, közjavak előállításában, s hozzájárulnak a társadalom jólétéhez; jelentős tárgyi és anyagi eszközök felett rendelkeznek, és komoly emberi erőforrásokat mozgósítanak alkalmazottaik és önkénteseik révén. Foglalkoztatóként való fellépésük, munkahelyteremtő szerepük a fejlett piacgazdaságokban nem elhanyagolható³. Hazánkban is folyamatosan és jelentősen növekszik az önálló szektorként kezelt nonprofit szféra szervezeteinél foglalkoztatottak száma (2000-ben a számított főállásúak száma meghaladta a 62 ezer főt [62 522], ez az összes foglalkoztatott 2,3%-át jelenti) (KSH 2002).

Néhány szó a kutatásról és a vizsgált térségről

A tanulmány célja, hogy egy 2003-ban, a Szigetköz térségében működő civil szervezetek körében végzett felmérés segítségével képet adjon a vidéken tevékenykedő társadalmi önszerveződések helyzetéről, jellegzetességeiről, szerepéről.

Használt módszerünk a kérdőíves megkeresés volt. Kutatásunkat a KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága által rendelkezésünkre bocsátott adatbázisban szereplő bírósági nyilvántartásba vett, bejegyzett önszerveződésekre (ún. nonprofit szervezetek) alapoztuk.

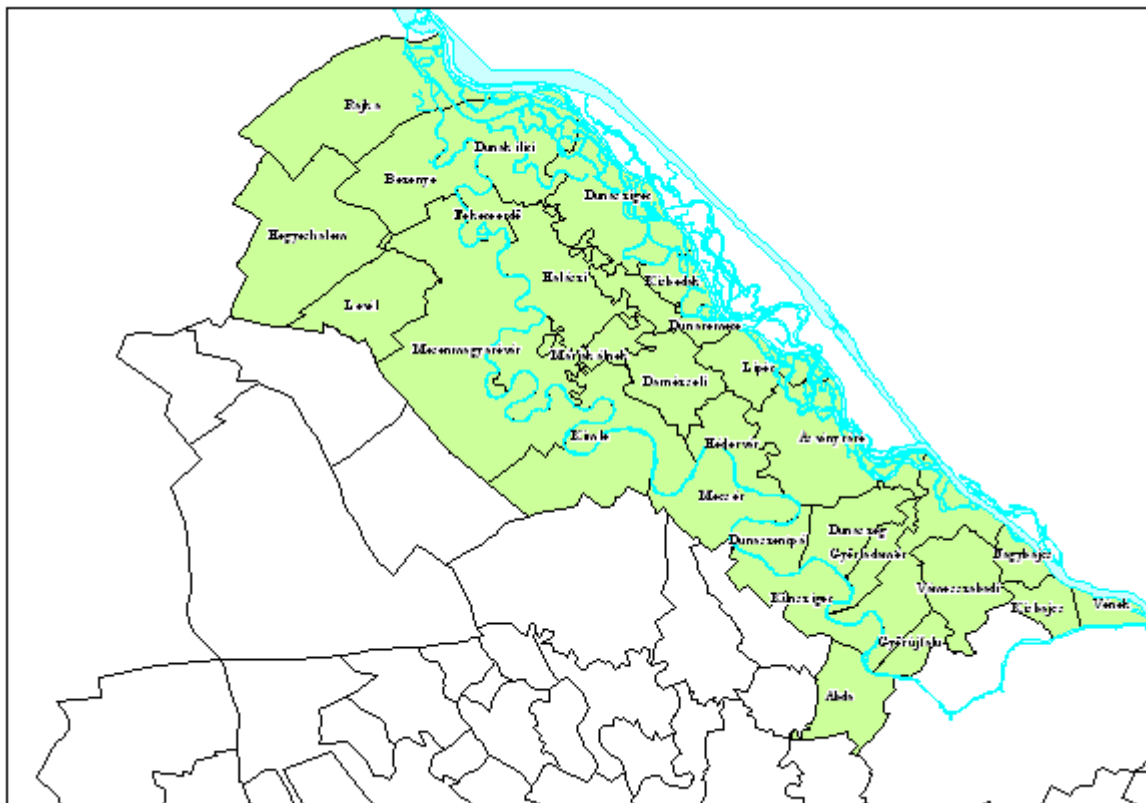
A kérdőíveket 2003. áprilisában postai úton juttattuk el a véletlenszerűen kiválasztott szervezeteknek. A mintát 67 szervezet alkotja, ez a térségben működő szerveződések 19%-át jelenti.

³Franciaországban, Németországban, az Egyesült Királyságban a kilencvenes évek közepén (1995) a munkavállalók 4,9–6,2%-át a nonprofit szervezetek alkalmazták, de több nyugat-európai országban (Hollandia, Írország, Belgium) már a 10%-ot is elérte, illetve meghaladta az említett időszakban a nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya (*Salamon–Anheier 1999, 23*).

A mintaterületül szolgáló térség – a Szigetköz – Győr-Moson-Sopron megyében, a Duna mellett elterülő természeti egység 30 településsel, melyek azonban nem alkotnak egyetlen, közös statisztikai kistérséget. A Szigetközt, mint természeti tájat egyértelműen lehatárolhatjuk: Szigetköz a Duna hordalékkúpja, melyet a Duna és annak déli mellékága, a Mosoni-Duna határol. Ha a tájegységhez hozzárendeljük a településeket is, már nem ilyen egyértelmű a határ, hiszen vannak települések, melyeknek a közigazgatási határa átnyúlik a Mosoni-Dunán, sőt vannak települések, melyek a Mosoni-Duna jobb partján helyezkednek el, de jellegük „szigetközi”. A természetföldrajzi, táji egységet figyelembe véve e településeket is a Szigetközhöz soroltuk (1. ábra).

1. ábra

A vizsgált térség – a Szigetköz lehatárolása

Forrás: Szerkesztette Hardi Tamás.

A térség 30 települése között egyetlen város, Mosonmagyaróvár található, mely a lakónépesség 42%-át koncentrálna. Az 1. táblázatból látható, hogy a községek harmadának lakosság száma nem éri el az ezer főt, felének pedig 1000–2000 közötti a népességszáma.

1. táblázat

A Szigetköz településeinek lakónépessége, 2002

Település	Lakónépesség	Település	Lakónépesség
Vének	169	Dunasziget	1 463
Dunaremete	248	Máriakálnok	1 483
Kisbodak	385	Darnószeli	1 603
Feketeerdő	404	Bezenye	1 612
Mecsér	630	Győrzámoly	1 658
Püski	642	Levél	1 696
Dunaszentpál	646	Dunaszeg	1 729

Lipót	689	Dunakiliti	1 761
Kisbajcs	758	Ásványráró	1 989
Nagybajcs	865	Rajka	2 616
Hédervár	1 117	Kimle	2 818
Győrújfalú	1 160	Halászi	2 841
Kunsziget	1 198	Abda	3 061
Győrladamér	1 282	Hegyeshalom	3 526
Vámosszabadi	1 305	Mosonmagyaróvár	30 283
		<i>Szigetköz összesen</i>	<i>71 637</i>

Forrás: KSH 2003.

A demográfiai folyamatokat tekintve a térség kedvező jellemzőkkel bír, a Szigetköz településeinek lakosság száma a pozitív irányú vándorlási folyamatoknak, elsősorban a szuburbanizáció jelenségének köszönhetően nem csökken. Különösen a Győr közeli falvakban ölt jelentős méreteket a kiköltözés mértéke, vannak települések, amelyek lakosság száma az utóbbi években 40%-kal nőtt (pl. Vámosszabadi).

A térség munkanélküliségi, ill. foglalkoztatottsági mutatói lényegesen jobbak, mint a magyar átlag⁴. Részben a helyi foglalkoztatás, részben Győr közelsége miatt. Győrön kívül, mely a vizsgált térségen kívül esik, a térség másik legjelentősebb foglalkoztatási központja Mosonmagyaróvár. A városi cégek mellett számos nagyobb foglalkoztató található a községekben is, ipari szempontból Kunsziget, Győrladamér és Dunakiliti is központnak számít. Jelentős üzemek révén a Szigetköz nagy részére gyakorolnak munkaerő-vonzó hatást, s gazdasági szerepük lényegesen meghaladja a településméretből következtethető szintet.

A térség mezőgazdasága hagyományosan magas színvonalú. A mezőgazdaság jelenlegi helyzetét mutatja, hogy foglalkoztatási szerepe jelentős, különösen a térség nyugati felében. Az ágazat azonban jelentős mértékben átalakult, megszűnt a korábban létező termelészövetkezetek nagy része, s kisebb gazdaságok léptek a helyükre. A növénytermesztés és állattenyésztés mellett jelen van az erdőgazdálkodás is a térségben, s az egyik hagyományos tevékenységet jelenti, hiszen az ártéri területek elsősorban erdőként vagy kaszálóként, legelőként hasznosíthatók. Mosonmagyaróváron működik a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság-tudományi Kara, így a felsőoktatás és képzés is megtalálható a térségben.

A Szigetköz kedvező természeti adottságainak megfelelően térségspecifikus ágazatnak számít a turizmus. A turisztikai ágazatok közül elsődleges szerepe van az ún. „zöld” vagy „szelíd” turisztikai formáknak (kerékpáros turizmus, lovaglás, természet megfigyelő turizmus, vízi turizmus).

A civil szervezetek jelenléte a Szigetköz településein

A KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága nyilvántartása folytán 351 olyan társadalmi önszerveződés működéséről tudunk, melyek a Szigetköz térségében található települések valamelyikén működnek, illetve ottani székhellyel vannak nyilvántartva. Ez azt jelenti, hogy a megyében működő több mint 2000 (2020) önszerveződés 17,4%-a található a vizsgált térségben. A Szigetközben működő szervezetek 51%-a a szigetközi népesség 58%-át tömörítő községekben, 49%-uk pedig Mosonmagyaróváron, a térség városában található.

⁴A munkanélküliségi ráta értéke a Szigetköz térségében alig haladja meg a 3%-ot (3,2%)

Országosan a községek 15%-ában, az ezer lakosnál kevesebbet számláló falvaknak pedig több mint negyedében (27,7%) nincsenek bejegyzett, intézményesült civil kezdeményezések, sőt a kistelepülések további negyedében is csak egyetlen nonprofit szervezet működik (az összes községet tekintve ez az arány 14%-ra csökken).

A Szigetköz településeinek harmada az ezer lakos alatti községek körébe tartozik, azonban elmondható, hogy a térség valamennyi településén található civil szerveződések, illetve bejegyzett nonprofit szervezetek, még a térség legkisebb lélekszámú (200 fő alatti) községében, Vénéken is működik egy szervezet, az önkormányzat indíttatására, a település fejlesztésére létrehozott közalapítvány. Az *2. táblázatból* jól látható, hogy a községek döntő többségében (21 település – 72%) számosságát tekintve a falusi településekre jellemző nagyságrendnél magasabb a civil társadalom meghatározó szegmensének tekintett nonprofit szervezetek jelenléte, azaz működik legalább öt, az intézményesültség minimális feltételeinek megfelelő öntevékeny szervezet; országosan ezen községek aránya ugyanis nem éri a falvak 50%-át sem. Tíz, illetve a feletti szervezetszám azonban csak négy községben van, melyek mindegyike több mint 1000 lakossal bír, sőt kettő lakosság száma (Halászi, Hegyeshalom) a 2500, illetve 3500 főt is meghaladja. A Szigetközben található egyetlen város, Mosonmagyaróvár kiterjedt szervezeti hálójával bír (171 szervezet), ez a szervezetszám-nagyság már lehetővé teszi, hogy az élet számtalan területén jelen lehessenek a civil szféra önszerveződései. A fővárost és a megyeszékhelyeket leszámítva csupán a városok viszonylag kis körére (14,7%) jellemző, hogy 100 feletti nagyságrendben találhatók nonprofit szervezetek.

Az abszolút számokon túl jobban kifejezi a lakosság önszerveződési aktivitását az ezer főre jutó öntevékeny szervezetek száma. Ez alapján elmondható, hogy a Szigetközben csakúgy, mint a megyében az országos átlag körüli az ezer főre jutó szervezetek száma (Szigetköz: 4,9; megye: 4,8; országos: 4,7). Természetesen a térség egészére számított mutató jelentős településszintű eltéréseket takar (*2. táblázat*). Azt azonban mindenképpen elmondhatjuk, hogy a községek döntő többségében (21 település – 72%)⁵, csakúgy, mint a szféra számosságát tekintve, az önszerveződési aktivitás mértékét tekintve is kedvezőbb a kép, mint az azonos településtípusra számított országos átlag (3,4). Ugyanez mondható el a térség városa, Mosonmagyaróvár esetében is (városi átlag [megyeszékhelyek és a főváros nélkül]: 4,2) (*2. táblázat*), amely Sopron (6,4) és Győr (5,7) után a megye harmadik legmagasabb önszerveződési aktivitását felmutató városa.

A térségben működő számtalan civil kezdeményezés jól érzékelteti a helyi társadalomnak a települések többségében tapasztalható jelentős mértékű önszerveződési aktivitását, az adott község, város, az ott élő emberek életének szebbé, jobbra, tartalmasabbá tételére vonatkozó összefogás meglétét, az erre irányuló törekvést.

2. táblázat

A Szigetköz térségét alkotó településeken működő nonprofit szervezetek száma

Nonprofit szervezetek száma	Ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek száma				
	3,4 alatt	3,4– 4,6	4,7 – 6,0	6,1 – 8,0	8,0 felett
1				Vének (6,1)	
2 – 3	Győrladamér (1,6) Győrújfalu (1,8)	Nagybajcs (3,4)	Mecsér (4,8) Feketerdő (5,0) Dunaszentpál (5,1)		Dunaremete (12,4)
5 – 6	Ásványráró (3,1)	Dunaszeg (3,7) Győrzámoly (3,8)		Lipót (7,5)	Püski (9,1) Kisbodak (15,7)

⁵ Azonban nem feltétlenül ugyanazon települések alkotják ezt a kört is, mint a szervezetek abszolút számát tekintve.

		Dunasziget (4,2)			
7 – 9	Rajka (2,7) Abda (2,7) Kimle (3,2)	Levél (4,1)	Bezenye (4,7) Máriakálnok (4,8) Darnózseli (5,1)	Hédervár (6,3) Vámoszabadi (7,5)	Kisbajcs (9,3)
10 – 12	Hegyeshalom (3,1)	Halászi (4,2)		Dunakiliti (6,2)	Kunsziget (8,4)
100 felett			Mosonmagyaróvár (5,6)		

Forrás: KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága 2001. első negyedévére vonatkozó településsoros adatbázisa alapján saját számítás.

A civil szervezetek fontosabb működési jellemzői

Az országos folyamatokhoz hasonlóan a kilencvenes években a Szigetköz térségében is jelentős mértékben megnövekedett a civil szervezetek száma. A térségben működő (nyilvántartott) 351 szervezet döntő többsége (88,5%) 1986 után kezdte meg működését. A korábban létrejött és még ma is működő (ill. 1989-ben újraalapított vagy bejegyeztetett) szervezetek (40 db) – tulajdonképpen három szerveződés kivételével – mind egyesületi formában jöttek létre, ill. működnek. A községek esetében kilenc, Mosonmagyaróvár esetében egy olyan egyesületről tudunk, amelyek már a 19. század óta fennállnak, a legidősebb az 1880-ban alapított Rajkai Önkéntes Tűzoltó-egyesület, illetve az 1881-ben alapított, sporttevékenységet folytató Mosonmagyaróvári Gazdászok Atlétikai Clubja Diáksport Egyesület. A községekben az 1800-as évek végén létrejött szervezetek (9) mindegyike tűzoltó-egyesület. Az 1900-as években 1987-ig alapított szervezetek vagy sportegyesületek (10 – az ezen időszak alatt alapítottak kétharmada), vagy szabadidős, hobbi szervezetek (5). Ez utóbbiak horgászegyesületek, ill. galambászokat összefogó szerveződések, melyek mindegyikének alapítására 1959 után került sor. Ezek az adatok nagyon jól alátámasztják azt a tényt, hogy 1945 után a rendszerváltásig uralkodó politikai éraban csak tűzoltó-, sport, vagy szabadidős, hobbi szervezetek működését, alakulását tűrte el, ill. támogatta a fennálló politikai hatalom. A térség városi településén, Mosonmagyaróváron hasonló, bár a városi lét miatt némileg eltérő helyzettel találkozhatunk, az 1980-ig létrehozott szerveződések kettő, az érdekvédelem területén tevékenykedő társadalmi szervezet (az 1936-ban alapított Motim Rt. Vegyipari szakszervezete, ill. az 1969-ben létrehozott Mezőgazdasági Szakemberek Klubja) kivételével szabadidős, vagy sportszervezetek. A nyolcvanas évtized elején–közepén másfajta szerveződések létrejötte is megfigyelhető a városban, igaz csak fehér holló gyanánt: 1981-ben megalakult a Mozgáskorlátozottak Mosonmagyaróvári Egyesülete, amely a testi fogyatékkal élő embereknek nyújt támogatást, ill. mutatta, mutatja a másság vállalásának, megjelenítésének szervezeti szintű kívánalmát; 1982-ben a közgyűjtemények támogatására létrejött a Múzeumbarátok Egyesülete, 1985-ben a város építészeti értékeinek megóvását felvállaló, célul tűző Városvédők Egyesülete. Ez a néhány szerveződés már jelezte a változások szelét, a lakossági önszerveződés halvány lehetőségét, amely elől a nyolcvanas évek végén aztán végleg elhárultak a politikai akadályok.

Mind az alapítványok, mind a társas nonprofit szervezetek (egyesületek, egyéb társadalmi szervezetek, közhasznú társaságok) esetében dinamikus növekedési folyamat figyelhető meg a kilencvenes évek folyamán a vizsgált térséget összességében tekintve. Alig több mint egy évtized alatt közel kilencszeresére nőtt a szervezetek száma, Mosonmagyaróvár esetében a 10,5-szeres volt a gyarapodás mértéke, a községek egészét 7,5-szeres növekedés jellemezte. A legtöbb szervezet alapítására 1991-ben (41), 1989-ben, ill. 1998-ban (34-34) került sor, 1989-ben az egyesületek alapításának „lázában” égett a községek többsége a térségben, 1991-ben az alapítványok jelentős mértékű létrehozására került sor mind Mosonmagyaróváron, mind a községek jelentős részében.

A községi településekre, illetve a város Mosonmagyaróvárra jellemző szervezet-alapítási folyamat jellegzetes eltéréseket takar, amely elsősorban a városi és községi jellemzők különbözőségéből fakad. A községek összességét tekintve 1991 mellett 1989-ben, az

egyesülési jogról szóló törvény elfogadásának évében volt a legtöbb alapítás (21, ill. 22). Az 1989-es esztendő tulajdonképpen egy „egyesületi boom”-ként is felfogható, mivel egyetlen más évben sem jön létre a későbbi évek során ennyi egyesület. A létrehozott egyesületek magukon hordozzák a korábbi évtizedek „hagyományait”, csupa tűzoltó-egyesület, sportegyesület, illetve szabadidős, hobbi szervezet jön létre. Mintha az emberek nem tudnának másban gondolkodni csak a korábban is lehetséges területekben; csupán két kivétel van (mindkettő település(község)fejlesztési céllal jött létre). 1990-ben aztán történik valami: már sokkal színesebb az alakuló szervezetek palettája mind szervezeti forma, mind tevékenységi terület szerint is. Bár 1987 óta van alapítványtevésre lehetőség, ez a év az első, amikor a térség községeiben megjelennek az alapítványok (8), Dunaremete, Dunakiliti, Feketeerdő, Györladamér, Hédervár, Kisbodak, Máriakálnok, azok a falvak, ahol az „első fecskék”, az első alapítványok megjelennek⁶. A továbbra is fel-felbukkanó sport, ill. szabadidős szervezetek mellett egyre dominánsabb tevékenységi területként jelenik meg a településfejlesztés, falufejlesztés, köszönhetően annak, hogy az alapítványok jelentős része e területen tevékenykedik. A községek civil struktúrájának szélesedését eredményezi, hogy alakulnak már szervezetek a környezetvédelem, a természeti értékek, ill. épített környezet védelmének céljával, megjelennek az oktatást támogató alapítványok, és a hagyományörző, kulturális szerveződések is.

1991-ben alapítványtevési boomnak lehetünk a tanúi, a Szigetköz községeiben működő alapítványok több mint negyedét (28%-át – 15 szervezetet) ebben az esztendőben alapították. Tulajdonképpen 1991 után már azt mondhatjuk, hogy a szigetközi falvak többségében (20 – 69%) működik legalább egy alapítvány. Továbbra is elsősorban a településfejlesztés, ill. oktatás támogatására jönnek létre.

1989 után az egyesületek létrehozására való törekvés mérsékeltebb, némi kiugrást csak a 1997–98-as esztendők hoznak. Továbbra is alakulnak tűzoltó-, ill. sportszervezetek, de egyre hangsúlyosabban jelennek meg a településfejlesztés, kultúra, érdekvédelem területén is. 1997-től megjelennek a térségben az első lovasklubok, ill. ekkortól kezdődik el a polgárőr egyesületek megjelenése is, bár jelenlétük nem igazán jellemző a Szigetköz településein (Abda, Kunsziget, Lipót, Dunaszeg, Kimle).

A községek ötödében (3. táblázat) közalapítvány⁷ is működik, melyek alapítására elsősorban a kilencvenes évek második felében került sor (pl. Dunakiliti Kábeltelevízió Közalapítvány, Közép-Szigetköz Közbiztonságáért Közalapítvány, Településfejlesztés '99 Közalapítvány, Vének Községért Közalapítvány). Közhasznú társaság alakítására is találhatunk példákat a térség falvaiban, a vizsgálat idejékor három ilyen szervezet működéséről volt tudomásunk (Kimlei Falutévé Kht. – közhasznú hírközlési tevékenység, Szigetközi Vízzolgáltató Kht. – közhasznú kommunális és településellátás, Harmónia Művészetoktató Kht. – közhasznú oktatási tevékenység).

Mosonmagyaróváron a városi létből, funkciókból kifolyólag szélesebb spektrumú, szerteágazóbb a szervezetek tevékenységi köre. Ez már a nyolcvanas években megmutatkozott, amikor az enyhülés légkörében a sport, szabadidős szervezetektől lényegesen különböző egyesületek alapítására került sor (lásd fentebb).

Mosonmagyaróváron már 1987-ben, az alapítványtevés lehetőségének visszaállításának évében magalakult az első alapítvány a felsőoktatás támogatásának céljával (Parragh Farkas Ferenc Alapítvány). Ezt követően minden esztendőben sor került alapítványok létrehozására.

⁶ Az állampolgárok önszerveződési aktivitásában – különösen az alapítványtevés tekintetében – lényeges településhálózati eltérések tapasztalhatók. Ún. területi „hierarchikus diffúzió” érvényesült (Rechnitzer 1998, 541), azaz először a megyeszékhelyeken, illetve a nagyobb városokban jelentek meg e civil kezdeményezések, és csak később „csorogtak le” a kisebb városokba, majd a községekbe. Ezt látszanak alátámasztani az általunk vizsgált községek is.

⁷ Közalapítványok, közhasznú társaságok, ill. köztisztviselők létrehozására 1994-től van lehetőség.

Körükben jelentős az oktatás területén tevékenykedő szerveződések száma, de jelen vannak a szociális ellátás és az egészségügy területén is. Az egyesületek alapítása tekintetében Mosonmagyaróváron nem figyelhető meg alapítási boom, a kilencvenes évek végéig évente átlagosan 6–8 társas nonprofit szervezet, elsősorban egyesület alakult a városban. Egyéb társadalmi szervezet (főleg az érdekvédelem területén: pl. szakszervezet, munkástanács) megalakulása szinte kizárólagosan a kilencvenes évek első felében figyelhető meg.

Az első közalapítványt 1995-ben a természeti környezet védelme érdekében alapította a város önkormányzata (Mosonmagyaróvár Környezetvédelméért Közalapítvány), melynek alapítását 1997-ben újabb három szervezet létrehozása követte, amelyek szociális (Lét és Egészség Mosonmagyaróvár Közalapítvány), kulturális (Mosonmagyaróvár Kultúrájáért Közalapítvány), ill. gazdaságfejlesztés (idegenforgalom-fejlesztés) (Mosonmagyaróvár Idegenforgalmáért Közalapítvány) területén tevékenykednek. Közhasznú társaság is működik a településen, melynek tevékenysége a közhasznú egészségügyi szolgáltatás körébe tartozik.

3. táblázat

Szervezeti forma szerinti megoszlás (%)

Szervezeti forma	Községek együtt		Mosonmagyaróvár		Szigetköz		Országos átlag
	Száma	Aránya	Száma	Aránya	Száma	Aránya	Aránya
Egyesület	103	57,2	68	39,7	171	48,7	47,6
Alapítvány	53	29,4	78	45,6	131	37,3	39,3
Egyéb társ.-i szervezet	15	8,3	18	10,5	33	9,4	7,6
Közalapítvány	6	3,4	4	2,4	10	2,8	2,5
Közhasznú társaság	3	1,7	1	0,6	4	1,1	1,9
Nonprofit szervezet intézménye	–	–	2	1,2	2	0,5	0,1
<i>Összes</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>	<i>171</i>	<i>100,0</i>	<i>351</i>	<i>100,0</i>	<i>99,0</i>

Az országos adatok 2000-re vonatkoznak. A táblázatban meg nem jelenített köztisztviselők országos aránya 1%, e szervezeti forma nem működik a térségben.

Forrás: KSH adatbázis alapján saját számítás (2001), ill. Nonprofit szervezetek... 2002, 26. oldal alapján.

A szervezeti struktúra a térség egészét tekintve tulajdonképpen hasonló az országosan megfigyelhető jellemzőkhöz, attól lényegében nem tér el. A térséget nem egységként kezelve a községek, illetve a térség városában kialakult szervezeti struktúra jelentős különbségeket mutat. A községekben lényegesen meghatározóbb lesz az egyesületek aránya, már nemcsak relatív, hanem abszolút többségben vannak. Az alapítványok aránya viszont lecsökken, és nem éri el a 30%-ot. Mosonmagyaróváron, mint a városok többségében viszont lényegesen meghatározóbb az alapítványok aránya, a civil kezdeményezések közel fele alapítványként került bejegyzésre. Jelentős számbeli és aránybeli fölényüket elsősorban Mosonmagyaróvár iskolaváros jellegének köszönhetik. Az egyesületek aránya viszont majdnem 20%-kal alacsonyabb, mint a községek összességét tekintve. Némileg magasabb viszont az egyéb társadalmi szervezetek jelenléte, amely annak tudható be, hogy a városban magasabb az érdekvédelemmel, érdekképviseléssel foglalkozó szerveződések jelenléte, mint a községekben, e szervezetek többsége pedig az egyéb társadalmi szervezet kategóriájába tartozik (pl. szakszervezet, munkástanács).

Kérdőívünk segítségével az alapítók körébe is betekintést nyerhettünk. A civil szervezetekre elsősorban, mint a polgárok önszerveződéseire gondolunk. A válaszadó szervezeteknek kétharmada jött létre kizárólag magánszemélyek akaratából, a társalapítói jelenlétet is figyelembe véve a szervezetek közel háromnegyedének (73%) alapításában vettek részt. Eredményeink azt mutatják, hogy a civil (nonprofit) szféra megszerveződésében az

egyéneken túl tevékenyen részt vesznek más társadalmi szereplők is. Így pl. a helyi települési önkormányzatok is jelentős szerepet vállalnak a nonprofit szervezetek létrehozásában: a válaszadó szervezetek több mint negyedének (18 szervezet) alapításában vett részt valamely település önkormányzata önálló vagy társalapítóként. Elsősorban közalapítványok, ill. alapítványok létesítői, de tulajdonképpen megtaláljuk őket mind az egyesületek, mind az egyéb társadalmi szervezetek alapítói között is. Gazdasági szervezetek, nonprofit szervezetek is megjelennek alapítóként. Érdekes kiemelni azt, hogy a gazdasági szereplők, mint alapítók között meghatározó egyes helyi takarékszövetkezetek szerepe (elsősorban településfejlesztő, hagyományörző alapítványok létrehozásával), illetve termelőszövetkezetek jelenléte.

A magánszemélyek szinte kizárólag egyesületek és egyéb társadalmi szervezetek alapítóiként jelennek meg a térségben, a gazdasági szervezetek inkább alapítványtevők.

A Szigetköz civil szféráját alkotó szervezeti kör tehát – hasonlóan más kutatások eredményeihez (*Kuti 1996; Harsányi et al 2000*) – alapvetően civil indíttatású szervezetekből áll, a szervezetek többsége az állampolgárok, illetve a magánszférába tartozó szervezetek kezdeményezésére, azok érdekeit követve jött létre.

Az önszerveződések létrehozásának motívumai igen sokfélék lehetnek, jelentős társadalmi erők és változatos szükségletek állnak a szervezetek alapításának hátterében (*Kuti 1996; 1998*). Számos tényezőt lehet felsorolni, amelyek a különböző társadalmi szereplőket, elsősorban a magánszemélyeket civil szervezetek alapítására indítják. A visszaérkezett kérdőívek alapján a térségben a következő meghatározó motivációs okokról beszélhetünk: településfejlesztés, a község fejlődésének elősegítése; szűkebb környezet szépítése; a természeti, ill. épített környezet védelme; kulturális értékek védelme, megőrzése, hagyományápolás; szabadidő eltöltése hasonló érdeklődésű emberekkel; bűnmegelőzés, az emberek biztonságérzetének a javítása; közösséghez tartozás, közösségszervezési szándék; érdekképviselet, érdekérvényesítés.

A számtalan motivációs okhoz hasonlóan azon területek köre is nagyon szerteágazó és sokszínű, ahol működnek a civil szerveződések, tulajdonképpen az élet szinte minden területén jelen vannak, a kultúrától, oktatástól kezdve a településfejlesztésen keresztül a filantropia (jótékonyság, adományozás) területéig minden téren megtalálhatók, rendkívül széles körű, heterogén struktúrát alkotnak. A Szigetköz térségének egészét tekintve legdominánsabb tevékenységi terület az országos viszonylathoz hasonlatosan a szabadidős, hobbi tevékenységek lehetőségének, biztosításának felvállalása. A kedvező természeti adottságokat kihasználva nagyon sok horgászegyesület alakult és működik a térségben, számos vadásztársaság is jelen van, illetve a természethez kötődő különböző hobbik művelésére is sorra alakultak, alakulnak önszerveződések (pl. lovasklubok). A szintén meghatározó tevékenységi területnek számító sporttevékenységet végző szerveződésekkel együtt kezelve a szabadidős, hobbi szervezeteket, azt mondhatjuk, hogy a civil kezdeményezések harmada olyan tevékenységi területen működik, amely közös időtöltésre, a szabadidő hasznos eltöltésére ad lehetőséget. E területeken döntő többségben egyesületeket találunk. A sportegyesületek kétharmada községekben alakult, és elmondhatjuk, hogy a térség összes településén jelen vannak. A szabadidős szervezetek többsége Mosonmagyaróváron alakult, ennek köszönhetően ott is, mint a térség egészében ez a tevékenységi terület a legdominánsabb, igaz válllvetve az oktatással, ugyanis Mosonmagyaróvárnak köszönhetően a térségben a második legdominánsabb tevékenységi terület az oktatás, képzés, hiszen az e területen tevékenykedő szervezetek kétharmada e településen jött létre, ott működik. Az oktatás területén, két kivétellel, kizárólag alapítványok tevékenykednek. A községekben e tevékenységi terület aránya nem éri el a 10%-ot.

A községekben való jelentős mértékű előfordulásnak köszönhetően a térség egészét tekintve meghatározó a településfejlesztéssel foglalkozó önszerveződések aránya és tevékenysége. A szervezetek fele alapítványi formában tevékenykedik. Országosan e

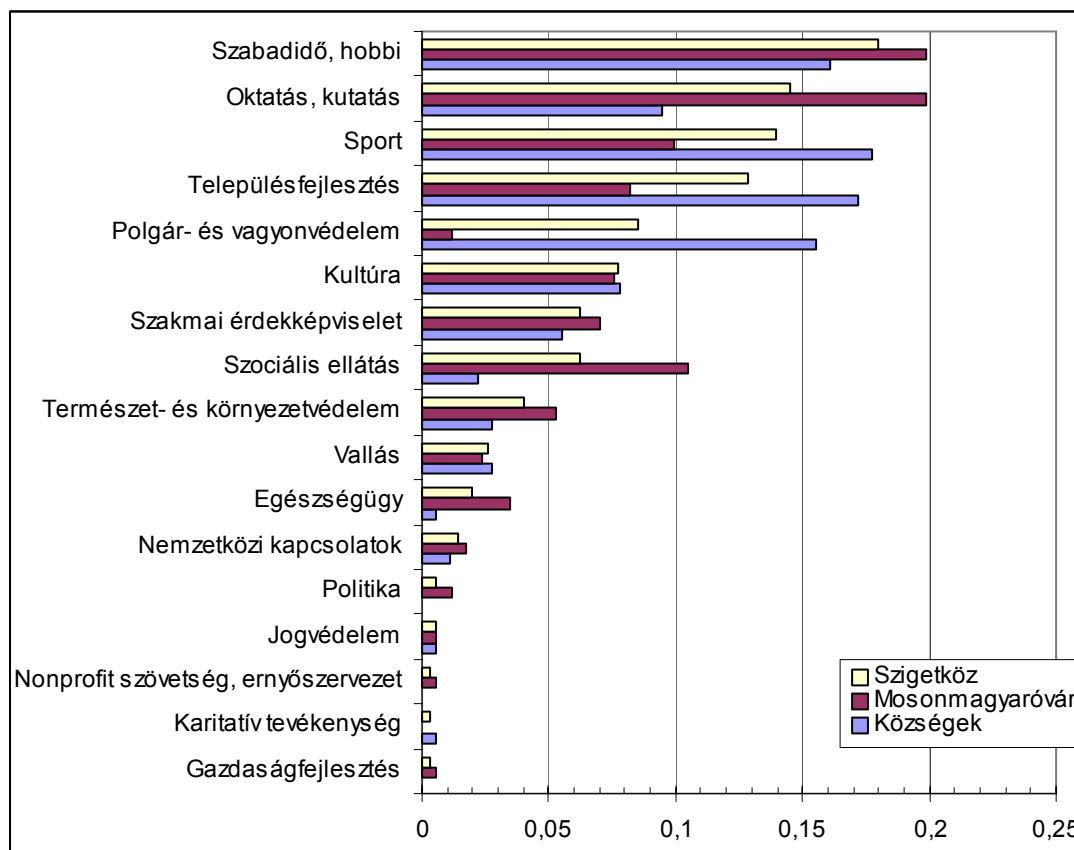
tevékenységi terület aránya 5%, a Szigetközben viszont meghaladja a 12%-ot, a községekben pedig a 17%-ot, mutatva, hogy e térség lakossága, illetve egyéb társadalmi szereplői (önkormányzatok, gazdasági szereplők) nagyon fontosnak tartják, hogy nonprofit szervezetek alapításával is próbáljanak településük fejlődéséért tenni. A térség településeinek döntő többségében (23 – 76,6%) megtalálhatók e szervezetek, csakúgy, mint a sportegyesületek. Ugyanez mondható el a polgár- és vagyonvédelmi szervezetekről is, melyek néhány kivételtől eltekintve (pl. polgárőrségek) mind tűzoltó-egyesületek.

A térség természeti adottságait, ill. veszélyeztetettségét tekintve egyáltalán nem jelentős viszont a környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek aránya (2. ábra). Kedvezőbb képet kapunk, ha a nem fő, hanem mellék (vagy kiegészítő) tevékenységként természet- és környezetvédelmet is felvállalókat, folytatókat is figyelembe vesszük, hiszen pl. a főtevékenységként településfejlesztéssel foglalkozók többsége, ill. a szabadidős, hobbi szervezetek jelentős része is (elsősorban a horgászegyesületek, vadásztársaságok) környezeti értékek védelmét is „gyakorolja” működése során.

A 2. ábrából jól látszanak azok a tevékenységi területek, amelyek nincsenek markánsan jelen a térségben. Ezek a területek országosan sem képviselnek magas arányokat. Mindez nem jelenti azt, hogy az e területeken szerepet vállalók szerepe elhanyagolható, éppen kis számuk eredményezheti szerepük és jelentőségük felértékelődését.

2. ábra

A Szigetközben működő nonprofit szervezetek megoszlása fő tevékenységi terület alapján

Forrás: KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága 2001. első negyedévére vonatkozó településsoros adatbázisa alapján saját számítás.

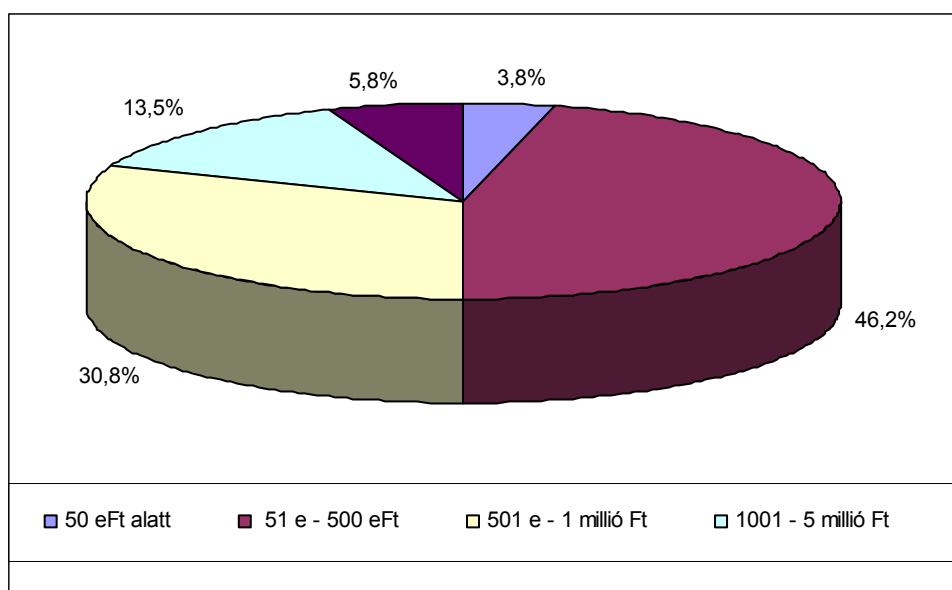
A vállalt feladatok megfelelő ellátásához, a „felhőtlen” működés biztosításához stabil és kiszámítható anyagi háttér szükségeltetik, amit – a kérdőívekből nyert információk szerint – a vizsgált térségben működő szervezetek jelentős része nem mondhat el magáról.

Törekenységüket mutatja, hogy bevételi struktúrájuk nem igazán kiegyensúlyozott, csupán negyedükre jellemző, hogy négy-öt vagy esetleg ennél is több forrásból gazdálkodhatnak. Az önszerveződések közel hatodának működése lényegében egyetlen finanszírozási forrástól függ, de vannak olyanok, akikre még ez sem jellemző, mivel 2001-ben egyáltalán nem volt bevételük (a szervezetek tizede, azonban mindegyikük községi szervezet; országosan arányuk 7,3%, csak a községekre vonatkoztatva 10,8%).

Saját értékelésük szerint a szervezetek több mint 40%-a finanszírozás tekintetében nagyfokú bizonytalanságban éli mindennapjait, és csupán alig több mint harmadukra (36,8%) jellemző, hogy nem kell aggódniuk a működés anyagi háttérének bizonytalansága, kiszámíthatatlansága miatt. Ezt támasztja alá a kérdőívet kitöltő szervezetek bevétel nagyság szerinti megoszlását mutató 3. ábra, amely jól mutatja, hogy a bevétellel rendelkező, és annak összegére is választ adó szervezetek felének tényleges bevétele 2001-ben nem lépte túl a félmillió Ft-os határt, közülük kettő szervezetnél az 50 ezer Ft-ot sem. A szervezetek ötöde rendelkezik csak 1 millió Ft-ot meghaladó pénzeszközzel; igazán magas, 5 millió Ft feletti bevétele csupán 3 szervezetnek⁸ volt a megkérdezett 67-ből (mindegyikük bevétele elérte, vagy jelentősen meghaladta a 10 M Ft-ot). Tapasztalataink visszaigazolták azt az országosan is jellemző ténytet, hogy a nagyobb bevétellel rendelkező szervezetek elsősorban a városi szervezetek, ill. a nagyobb községekben működő szervezetek közül kerülnek ki. A 2001-ben befolyt bevételek összegének háromnegyede (több mint 68 millió Ft) a városi szervezeteknél (9 – mintán belüli arányuk tehát csak 13,4% volt)⁹ realizálódott.

3. ábra

A 2001-ben bevétellel rendelkező szervezetek megoszlása a bevétel nagyság szerint (%)

A kérdőívet kitöltő szervezetek 90%-a (60) rendelkezett bevétellel, de az ábra a bevétel összegére is választ adó szervezetek (52) alapján készült.

Forrás: Civil szervezeti kérdőívek, 2003.

⁸ Mindhárom szervezet városi székhelyű, egyikőjük a kultúra területén tevékenykedik, ezen egyesületre az igazán sok lábon állás a jellemző, bevételeik 2001-ben kilenc fajta forrástípusból származtak; egy közalapítvány, amely a jelentős összegű önkormányzati támogatás mellett még komoly pénzekre tett szert más forráslehetőségek útján is [pályázatok, támogatás gazdasági szereplőktől, vállalkozási, ill. alaptevékenységből származó bevétel, de részesültek költségvetési támogatásban is]; valamint egy vadásztársaság, e szervezet bevételeinek 94%-a vállalkozási tevékenységből [bérkilövés, vadgazdálkodás] származik, de részesültek pénzbeli támogatásból magánszemélyektől, ill. pénzügyi műveleteik is szépen gyarapították vagyonukat.

⁹ A kérdőívet kitöltő 67 szervezet közül 9 volt városi (mosonmagyaróvári), és mindegyikük rendelkezett a vizsgált évet (2001) tekintve bevétellel.

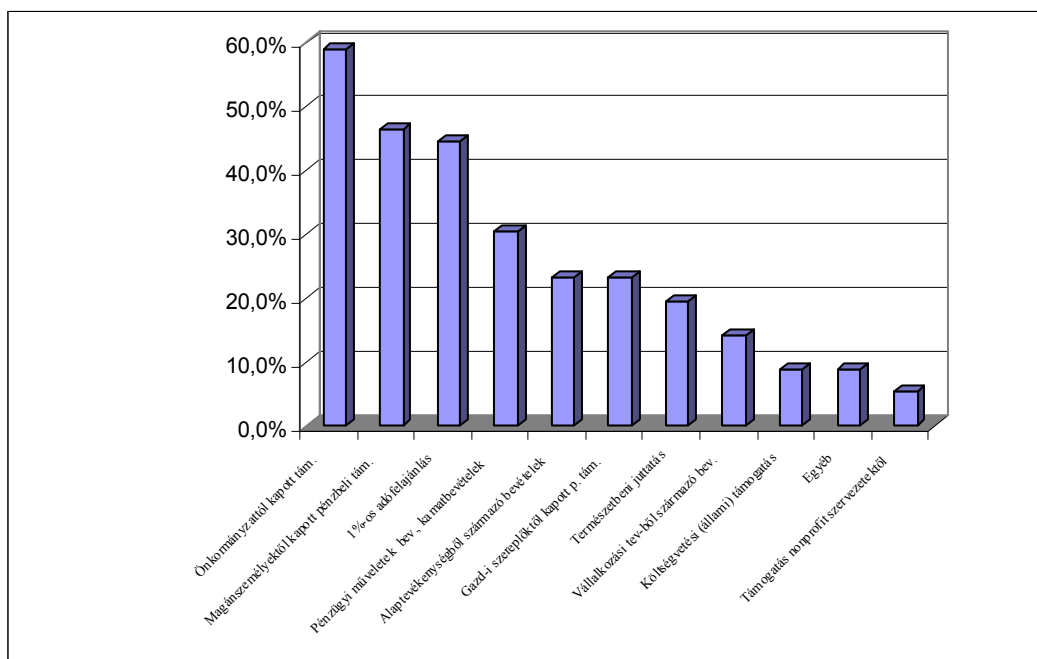
Csak a bevétellel rendelkezőkre vonatkoztatva, az egy szervezetre jutó átlagos forintösszeg közel 1,8 millió Ft (országos átlag több mint 11 millió Ft), a kérdőívet kitöltő városi (mosonmagyaróvári) nonprofitok esetében ez az összeg lényegesen magasabb, 7,5 millió Ft (országos átlag közel 5 millió Ft), a községekben viszont lényegesen alacsonyabb, nem éri el a 600 ezer Ft-ot (országos átlag közel 3 millió Ft), ami abból adódik, hogy a bevétellel rendelkező községi szervezetek többségének (60,5%-ának) tényleges bevétele nem lépi túl a félmillió Ft-os határt. A kérdőívek tapasztalata alapján tehát elég kedvezőtlen kép bontakozik ki a Szigetköz községeiben működő szervezetek anyagi helyzetére vonatkozóan, a mosonmagyaróvári szervezeteket tekintve viszont a kiemelkedően magas bevétellel rendelkező szerveződések torzító hatása miatt feltehető, hogy a valóságban nem ennyire rózsás a kép. A községi szervezetek kedvezőtlen bevételi jellemzőit (ne felejtjük el, a szervezetek tizede nem is tett szert bevételre) szem előtt tartva, kijelenthetjük, hogy a minőségi működést, professzionális feladatvállalást, -ellátást nagymértékben korlátozhatja, hogy a Szigetköz községeiben működő önszerveződések jelentős hányadának energiái nagy részét elsősorban arra kell fordítania, hogy egyáltalán előteremtsék a fennmaradáshoz, az elemi működéshez szükséges feltételeket.

A szervezetek bevételi struktúráját vizsgálva megállapítható, hogy leggyakoribb forrásfajták közé az önkormányzati támogatás (a bevétellel rendelkezők 59%-a részesül benne), a magánszemélyektől kapott pénzbeli támogatás, a személyi jövedelemadó felajánlott 1%-a, és a pénzügyi műveletek bevételei (pl. kamatbevételek) tartoznak (4. ábra), az utóbbi bevételi formából – de sok esetben a többiből sem – lehet azonban igazán jelentős összegekre szert tenni.

Látható tehát, hogy a legdominánsabb bevételtípusok az ún. külső forrásokból kerülnek ki, a belső források közé tartozó, azaz a szervezet saját maga által előteremtett, vagy kitermelt, a tevékenységéhez, vagy a tagsághoz kapcsolódó bevételek (mint pl. alaptevékenység ár- és díjbevétele, tagdíj, vállalkozási bevétel stb.) a szervezetek sokkal kisebb hányadánál vannak jelen (4. ábra).

4. ábra

Az egyes bevételtípusok aránya aszerint, hogy a bevétellel rendelkező szervezetek hány százaléka részesül benne (N=56)

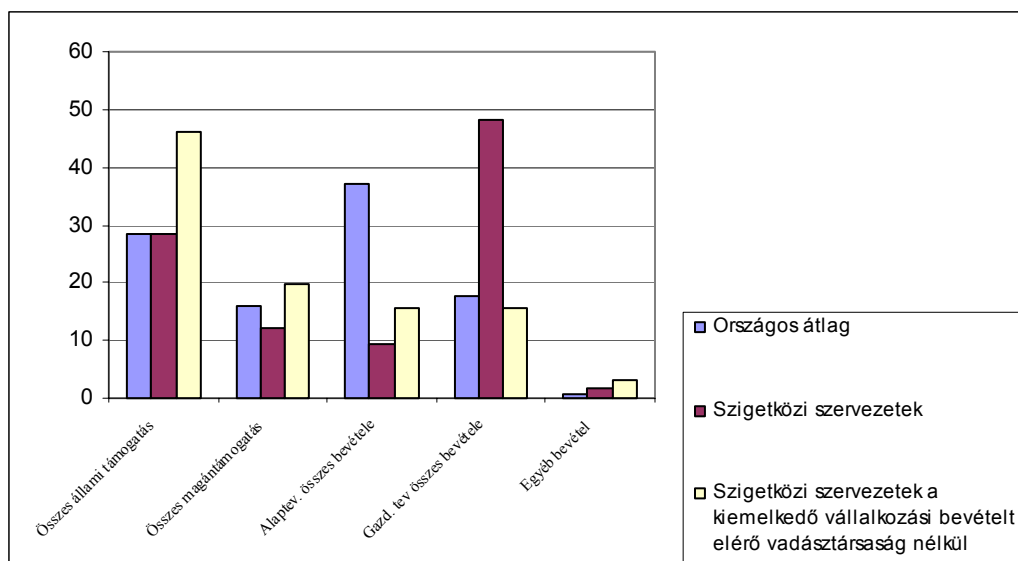

Forrás: Civil szervezeti kérdőívek, 2003.

Összességében nézve a bevételi struktúrát, az állami támogatások (kölségvetési támogatás, önkormányzati támogatás, szja 1%) aránya az országos átlaghoz hasonlóan alakult a térségben (28,4%), a magántámogatások aránya viszont némileg alacsonyabb volt (5. ábra). A külső forrásokból származó pénzeszközök közül meghatározó az önkormányzati támogatások aránya, melynek nagyságrendje az önkormányzat anyagi lehetőségétől, a szervezetek érdekérvényesítő képességétől, amit nagyon meghatároznak a személyes ismeretségek, a hivatal által a szervezet, ill. az általa folytatott tevékenység fontosságának megítélésétől, amit gyakorta fogalmazhatunk úgy is, hogy a szervezet önkormányzathoz való „közelsége”, függően rendkívül különböző (találhatunk milliós nagyságrendű, ill. a 10 ezer Ft-ot sem elérő támogatást). Vannak olyan civil kezdeményezések (elsősorban sport-, ill. polgár- és vagyónvédelmi egyesületek között), amelyek szinte önkormányzati fenntartásának tekinthetők, hiszen bevételeik döntő mértékben (80–95%-ban), vagy kizárólagosan a település önkormányzatától származnak. Kérdéses, hogy mekkora autonómiával bír az ilyen szervezet, a „fenntartótól” való anyagi függés rányomja bélyegét a működésre, a szervezet életére. A bevételek összegét tekintve a legnagyobb hányadot (48%) a gazdálkodási tevékenységből származó bevételek (vállalkozási bevétel, pénzügyi műveletek bevétele) teszik ki, ami lényegesen magasabb az országos átlagnál (18%) (5. ábra). E bevételi típus kiemelkedő aránya egyetlen szervezetnek tudható be, egy közel 36 millió Ft-os vállalkozási bevételt elért vadásztársaságnak. Amennyiben torzító hatása miatt nem vesszük figyelembe a társaság által elért eredményt, a bevételi struktúra átalakul: a gazdálkodási tevékenységből származó források aránya lecsökken 15,5%-ra, az állami támogatások részaránya viszont jelentős mértékben megnő (közel 50%-ra) (5. ábra). Úgy gondoljuk, hogy a térség egészét tekintve ez sokkal realitásos kép, mint amit a kiemelkedő mértékű vállalkozási bevételt produkáló szervezet figyelembevételével kaptunk. Az arányok átrendeződésével előtűnik a külső források korábban már említett dominanciája: átlagosan a bevételek 67%-a származik állami és magántámogatásokból, azaz az ún. belső bevételi források lényegesen kisebb szerepet játszanak. Ez viszont azt jelenti, hogy a szervezetek anyagi lehetőségeiket illetően döntő mértékben külső tényezők döntéseitől (önkormányzat, gazdasági szervezetek, más nonprofitok, lakosság stb.) függenek, ami véleményünk szerint még inkább bizonytalanná, kiszámíthatatlanná teszi a megfelelő működés anyagi háttérének biztosítását, továbbá autonómiájuk csökkenéséhez vezethet.

6. ábra

A bevételi források megoszlása (%)

Forrás: Civil szervezeti kérdőívek 2003.

Maguk a szervezetek is érzik működésük eme momentumának negatív oldalát, mivel saját helyzetük értékelése során több mint harmaduk jelezte, hogy jelentős mértékben függnek azoktól a szervektől, szervezetektől, intézményektől, amelyekről támogatásaikat kapják. Az öntevékeny szerveződések szerepvállalásának, jelentőségének növekedésével természetesen a társadalom minden szereplőjének támogatni kell működésüket, azonban a biztonságos és autonóm működéshez minden szervezetnek meg kell találnia a megfelelő egyensúlyt a külső és belső bevételi források között.

A civil szervezetek tevékenysége, szerepvállalása

Mint a szervezetek tevékenységi struktúrájának bemutatása során láthattuk, tulajdonképpen az élet minden területén működnek a Szigetköz térségében civil szerveződések, legnagyobb számban a szabadidő, hobbi, sport, a térség városi településének köszönhetően az oktatás területén, de meghatározó jelenlétük a településfejlesztés, polgár- és vagyonvédelem terén is.

Az öntevékeny szervezetek tevékenysége az egyes városokban, községekben, a település javára sokkal összetettebb, mint amit a statisztikai megközelítések mutatnak, hiszen számos tevékenység nem azonosítható a klasszikus tevékenységi struktúrákat leíró statisztikákkal, mint pl. a helyi közéletben vagy a település, térség sorsával kapcsolatos döntések befolyásolásában, a helyi közvélemény formálásában játszott szerepük (Harsányi et al 2000).

A kérdőívet kitöltő szervezetekre vonatkozó ismereteink szerint a civil szereplők számos formában vesznek részt az egyes települések, illetve a lakosság életének alakításában.

A szervezetek többsége (54%-uk) különböző rendezvények, események szervezésével, rendezésével vállal aktív szerepet, jellemzően a kulturális, ill. sport szervezetek, de a településfejlesztéssel, ill. környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek több mint fele is hozzájárul eképpen is a község, város életének színesebbé tételéhez. Ma egyre elterjedtebbek a falunapok, egy magára valamit is adó község életéhez már hozzátartozik a falunap megrendezése, a szervezésből, a programok biztosításából általában a helyi civil szervezetek is jelentős mértékben kiveszik a részüket. De szerveznek tűzoltóbált, térségi vadásznapot, sport- és horgászversenyeket, sőt térségi hatókörű kulturális és egyéb fesztiválokat, de nyári táncbort is (pl. Néptánc Fesztivált: Hagyományörző, Községépítő és Takarékoskodó Alapítvány – Rajka; XII. Moson megye Nemzetközi Színjászó Találkozót, ill. III. Mosonmagyaróvári Civil Napot: Mosonmagyaróvári Kulturális Egyesület; II. Szigetközi Vízi Fesztivált: Felső-szigetközi Szabadidő és Vízi Sport Egyesület – Dunakiliti).

E szervezetek jelentős mértékben hozzájárulnak a kulturális igények kielégítéséhez, a hagyományok őrzéséhez, ápolásához, a falu lakosságának összefogásához, a szabadidő tartalmas eltöltéséhez, rekreációs lehetőségek biztosításához (a községekben egyébként nagyon kevés intézményes lehetőség van erre, pl. nem működik mozi, művelődési házat sem sokat lehet találni, nincsenek a közösséget összehozó terek, intézmények, így fontos szerep hárul e téren a civil szervezetekre).

Jelentős azon önszerveződések aránya is, amelyekre a helyi közéletben való aktív közreműködés jellemző (a szervezetek harmada), elsősorban a településfejlesztő, ill. a tűzoltó- és polgárőr egyesületekre jellemző az ez irányú törekvés. A civil szervezetek ez irányú aktív szerepvállalásukkal segíthetik és befolyásolhatják a polgármesteri hivatal, képviselőtestület munkáját, részt vállalhatnak a település életével kapcsolatos ügyek döntés-előkészítő folyamatában is, amennyiben a helyi önkormányzat erre nyitott, és lehetőséget ad a szervezeteknek véleményük kinyilvánítására, javaslataikat figyelembe veszi a döntések meghozatalakor. A kérdőívet kitöltő civilek több mint fele (59%-a) vesz részt így a település életében elsősorban állandó bizottsági tagság révén, illetve különböző állásfoglalások

készítésével, szaktanácsadással, az önkormányzati előterjesztések véleményezése által. Arról sajnos nincs információnk, hogy az önkormányzat a különböző szakpolitikák kialakítása során mennyire veszi figyelembe, ill. építi be a civilek véleményét, javaslatait. Valamennyire következtethetünk azonban a civil vélemények, javaslatok figyelembevételére azokból a véleményekből, melyek során a szervezetek egy része az önkormányzattal való együttműködéssel kapcsolatos aggályait, negatív tapasztalatait fogalmazta meg, így pl. hogy a döntéshozók az előzetes egyeztetések ellenére sem veszik figyelembe a javaslatokat, vagy meghallgatják a véleményeket, de érdemben nem veszik azokat figyelembe, vagy az önkormányzat nem tekinti egyenrangú félnek a civileket, gyakran bizalmatlan velük szemben. Az azonban bizonyos, hogy a bizottsági tagság hatékonyabb befolyásolás érvényesítését jelenti, mint a képviselőtestületi üléseken való részvétel lehetősége. Találhatunk példát olyan civil kezdeményezésre is (Civil Fórum Mosonmagyaróváráért Egyesület), amely a politikai életbe is bekapcsolódott, a 2002. évi önkormányzati választásokon képviselő jelöltet állított, aki be is került a város képviselőtestületébe.

A térségben működő nonprofit szervezetek negyede a település(város)fejlesztésben való részvétellel jelenik meg (pl. a környezet szebbé, rendezettebbé tétele, utcák virágosítása, de találunk példát az adott település úthálózatának felújításában való részvételre [Dunaszentpálért Alapítvány], a közvilágítás fejlesztésére [Vének Községért Közalapítvány], temetőkert építésére [Dunaszeg Fejlődéséért Alapítvány], vagy akár Zenepavilon építésére is [Kisbodaki Baráti Kör Egyesülete]). Hasonló arányban jellemző, hogy speciális szolgáltatásaik révén érik el a lakosság különböző csoportjait, rétegeit, ill. hogy intézményeknek (pl. iskolának, óvodának), különböző szervezeteknek nyújtanak támogatást (pl. területfejlesztő szervezetek). A településfejlesztésben való aktív szerepvállalás természetesen elsősorban a településfejlesztéssel foglalkozó szervezetekre jellemző, de a környezetvédő szervezetek is aktívak e téren. Vannak szervezetek, pl., akik lomtalanítási, hulladékgyűjtési, parlagfűirtási akciókat szerveznek mozgósítva a település lakosságát is (Vámosszabadi Faluépítő Közösség, Lipótért Közalapítvány).

A szerveződések kisebb köre (15–13%-a) kimondottan közfeladatok ellátásával, magánszemélyeknek nyújtott támogatással kapcsolódik be a település életébe és/vagy különböző kiadványok megjelentetésével hívja fel magára a figyelmet, adja tudtára a település lakóinak, intézményeinek, hogy létezik (pl. a Bezenyei Horvát Egyesület kiadásában megjelent a horvát–magyar – magyar–horvát reprint szótár; a Mosonmagyaróvár Idegenforgalmáért Közalapítvány a Mosonmagyaróvár és környéke kiadványcsalád prospektusait jelentette meg).

Speciális szolgáltatásokkal jelennek meg pl. a tűzoltó-, ill. polgárőr egyesületek (tűzvédelem, vagyonvédelem, kárelhárítás, járőrszolgálat), a szabadidős, hobbi szervezetek (pl. horgászati lehetőség biztosítása), e körbe tartozik a teleház, közösségi tér (pl. Telekuckó Abdán), ill. az információs, tájékoztató rendszer (Felső-szigetközi Szabadidő és Vízi Sport Egyesület – Dunakiliti) működtetése is, vagy az önkormányzati tisztségviselőknek szervezett számítástechnika tanfolyam is (Győr-Moson-Sopron Megyéért Egyesület – Mosonmagyaróvár). E speciális szolgáltatások egy része akár közfeladatnak is tekinthető, és viszonylag gyakori, hogy az önkormányzatok együttműködési megállapodást, esetleg szerződéses kötnek e tevékenységek biztosítására a szervezetekkel. E szerződéses, hivatalos mederbe terelt kapcsolatok az együttműködés bizonyos fokú intézményesültségét, a kapcsolatok szorosságában a legerőteljesebb formát jelentik e két fontos társadalmi szereplő között és nemcsak ad hoc viszonyt. A szerződéses kapcsolatok megléte elsősorban a megyei jogú városokra, illetve a nagyobb lélekszámú városokra jellemző, a kisebb településeken, különösen községekben lényegesen ritkább. A kérdőívekből kapott eredményeink a vizsgált térséget tekintve némileg rációznak erre a megállapításra, ugyanis a szervezetek ötödének van együttműködési megállapodása a székhely-település legfőbb hivatalával. Leggyakoribb a

tűzoltó-egyesületekkel a tűz megelőzésre, tűzoltásra kötött, hivatalos mederbe terelt kapcsolat (pl. Feketerdőn, Kimlén, Rajkán), ill. horgászegyesületekkel a vízterületek környezetvédelmi, rendben tartási feladataira kötött megállapodás (pl. Rajkán, Vámoszabadin), de van pl. teleház működtetésére, közvilágítás fejlesztésére, turisztikai marketing kidolgozására kötött szerződés is civilek és az önkormányzatok között. Ezek a megállapodási együttműködések általában nemcsak egy-egy évre szólnak, jellemzőbb inkább, hogy középtávúak (4-5 év), de határozatlan időre szóló megállapodásokat is találhatunk.

A szervezetek és az önkormányzatok megítélése szerint annak, hogy a civil szféra szereplői olyan feladatokba kapcsolódnak be, ill. látnak el, amelyek az önkormányzat vagy önkormányzati intézmények feladatkörébe tartoznak, előnyük, hogy célirányosabban, ill. hatékonyabban dolgoznak, innovatívak, ötletgazdagok, „közelebb állnak” a lakossághoz, ezért a polgároknak megfelelőbb feladatellátást tudnak megvalósítani, könnyebben képesek alkalmazkodni a különböző igényekhez, ill. az azokban bekövetkezett változásokhoz, másrészt az önkormányzat apparátusát tehermentesítik, ill. a hivatal számára kisebb költségkihatással jár így a feladatellátás (pl. bérköltség megtakarítást), valamint a önkéntesek bevonásával olyan erők és szaktudások bevonására képesek, amelyre az önkormányzat által fenntartott intézmények nem. Hátrányuk viszont, hogy általában kis szervezetekről van szó, melyek financiai háttere nem a legstabilabb, kevés az olyan szervezet, akik távlatokban is tudnak gondolkodni¹⁰, tevékenységüket teljes mértékben vagy jelentős részben önkéntesekre építik, munkájukból így gyakran – annak ellenére, hogy többnyire jó szakemberekre támaszkodhatnak – hiányzik a professzionalizmus. Az sem elhanyagolható, hogy a feladatok átvállalása nagyobb terhet, kötöttséget jelent a szervezetek számára.

A szervezetek szerepvállalása jól jelzi, hogy a civil szervezetek, mint közösségi szereplők fontos partnerei lehetnek az önkormányzatoknak a lokális társadalmi problémák kezelésében, megoldásában, a település életének jobbá, gazdagabbá tételében, a közügyek alakításában, formálásában, hatékonyan egészíthetik ki a hivatal munkáját. Ma már, és ez a vizsgált térségben be is bizonyosodott, az önkormányzatok és a civil szervezetek is törekednek az egymással való kapcsolat, partneri viszony kialakítására, illetve egyre inkább számítanak az öntevékeny szervezetek szerepvállalására. Az intézményesültség különböző fokain álló szervezeteknek nem könnyű megérteniük és elfogadniuk egymás működésének logikáját (Lévai 1997); kialakítaniuk az egymás iránti bizalmat, ami nélkül nem működik egy kapcsolat igazán, de nem lehetetlen.

A kérdőívekből nyert információink alapján elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen a felmért civil kezdeményezések teljes körének van valamilyen jellegű és intenzitású kapcsolata¹¹ a

¹⁰ A szervezetek működését, a vállalt feladatok professzionális ellátását, a támogatások, ill. támogatók megnyerését jelentős mértékben segítheti a tervezés, a jövőre koncentrált gondolkodás, a stratégiai szemlélet. Számos nonprofit szervezet azonban idegenkedik a tervezéstől, működésüket gyakran az esetlegesség határozza meg, írásos stratégiai tervvel többségük nem rendelkezik. A kérdőívünket kitöltő szigetközi szervezetek többségéről is elmondható, hogy nem írásos stratégiai és működési terv alapján tevékenykedik. A vártnál több szervezet (a válaszadók harmada, és szinte kizárólag egyesületek) jelezte azonban, hogy rendelkezik stratégiai tervvel; általában egy évre szóló tervek alapján működnek, de hosszabb időtávra szóló tervezés (4–5, esetleg több évre) is előfordul néhány szervezetnél. Természetesen a szervezet jelene, jövője nem csak a stratégiai terv meglétéén, vagy nem létén, ill. alkalmazásán múlik, de befolyásolja azt, kihat rá, erre engednek következtetni azok az eredmények, amelyek azt mutatják, hogy míg azon szerveződések döntő többségére (78%), amelyek tudatosan tervezik, építik működésüket, és azt írásos formába is öntik, ill. ennek szükségességét fontolgatják, a növekedés volt a jellemző az elmúlt időszakban, addig a tervezést elvetők körében a szervezetek 63%-át a stagnálás jellemezte.

¹¹ A szervezetek közel negyedének (24%) kapcsolata alkalomszerűen, teljesen ad hoc módon szerveződik, kis mértékben működnek együtt a település önkormányzatával. A vizsgált szervezetek negyedének (főleg sport, ill. a polgárvédelem terén működő szervezetekről van szó) az önkormányzattal való kapcsolatát az ezen intézménytől való jelentős mértékű függés határozza meg. Ezen szervezetek körében jelentős azok aránya, akik tulajdonképpen önkormányzati fenntartásúak, bevételeik döntő részben, vagy kizárólagosan a helyi

székhely település önkormányzatával, és a szervezetek fontosnak is tartják, hogy e két szereplő együttműködjön a településen felmerülő feladatok ellátásában, a különböző problémák kezelésében, megoldásában. A civilek számos területen szorosabb együttműködést tudnának elképzelni, illetve tartanának kívánatosnak a jelenleginél, elsősorban a településfejlesztés, a környezet- és természetvédelem, valamint különböző (elsősorban kulturális) rendezvények szervezésében.

A szerveződések jelentős része (kétharmada) többféle módon kapcsolódik be, vesz részt a település életében, hatoduk akár négy-ötféle formában is szerepet vállal a „köz” életében. Akár egy, akár többféle részvétel legyen is a jellemző, az öntevékeny szervezetek – saját megítélésük szerint mindenképpen – fontos elemei a helyi társadalomnak, szerepük meghatározó az egyes települések, és ezáltal tágabb térségük életének színesítésében. Jól mutatja ezt a lakosság körében való ismertségük, ami nagyon kedvező, hiszen a szervezetek döntő többségét az adott településen szinte mindenki, vagy az emberek jelentős része ismeri.

A szervezetek több mint fele (54,2%) egyébként úgy értékeli, hogy egyre jelentősebb szerepet tölt be a település, ill. a helyi lakosság életében, leginkább a kulturális és a polgárvédelmi szervezetek gondolják így, de számos más területen (pl. településfejlesztés, környezetvédelem, gazdaságfejlesztés) működő szerveződés is alapvetően szerepe, jelentősége növekedéséről számolt be. Jelentőségük növekedését mutatja, hogy a szerveződések felének véleménye szerint a helyi közösségben egyértelműen nőtt a civil kezdeményezések, egyesületek, alapítványok elismertsége és támogatottsága. A nonprofit szektort alkotó öntevékeny szervezetek jelentőségének növekedésével összhangban egyre több szervezet (61%-uk) mondhatja el magáról, hogy tevékenysége által valamilyen szinten¹² képes az adott településen zajló társadalmi folyamatok befolyásolására, a különböző társadalmi problémák megoldásának segítésére.

Van még egy nagyon fontos terület, amiről nem szóltunk az öntevékeny szervezetek szerepvállalása kapcsán, mégpedig e szervezetek foglalkoztatóként való megjelenéséről. A civil szerveződések egyik fontos sajátossága az öntevékenység, az önkéntes munkavégzés, ami a nonprofit szervezetek köréhez tartozás nemzetközi kritériumrendszerének is eleme, azonban fizetett munkaerőt is alkalmazhatnak, azaz munkáltatóként, foglalkoztatóként is megjelenhetnek. Napjainkban a hazai nonprofit szervezeteknek több, mint negyede (29%-a) képes fizetett munkaerőt alkalmazni, a szektorban foglalkoztatottak száma évről-évre nő. A vizsgált térségben, a kérdőívet kitöltők körében a szervezetek 12%-a (8 szerveződés) jelenik meg foglalkoztatóként. Az általuk alkalmazott fizetett munkaerő száma 22 főt tesz ki, többségük (14 fő) főállású alkalmazott. Leggyakrabban pénzügyi, számviteli munkatársat, könyvelőt foglalkoztatnak, ill. adminisztratív munkaerőt, vagy a szervezet tevékenységének megfelelő szakembert (is) alkalmaznak. A foglalkoztatottak számát tekintve általában egy ember alkalmazására kerül sor, ill. van lehetőség (pl. SZIKE, Delta Sportegyesület – Mosonmagyaróvár, Jégmadár Kamarakórus – Győrzámoly), de előfordul, hogy három (Mosonmagyaróvár Idegenforgalmáért Közalapítvány), esetleg négy (Mosonmagyaróvári Kulturális Egyesület) fizetett szakember is segíti a szervezet munkáját. Egyetlen olyan példával találkoztunk, ahol kilenc, a tevékenységi területnek megfelelő szakembert alkalmaznak, közülük hatot főállásban. A fizetett munkaerő alkalmazását számukra jelentős mértékben megkönnyíti, ill. feltehetőleg szükségessé is teszi a szervezet által folytatott vállalkozási tevékenység dominanciája.

önkormányzattól származnak. A legjelentősebb viszont azok aránya, akik kapcsolatát partneri viszony jellemzi (a szervezetek fele), pl. a településfejlesztők, környezetvédők, szabadidős, kulturális szervezetek többsége e körbe tartozik.

¹² A folyamatok aktív alakítására saját megítélésük szerint, a szervezetek 12,5%-a képes.

Ki kell azonban hangsúlyozni az önkéntes munkavégzés jelentőségét is, hiszen a civil szervezetek az önkénteseik révén komoly emberi erőforrásokat mozgósítanak, milliárdokban mérhető értéket állítanak elő, ill. kiadásokat spórolnak meg munkájuk általuk. A KSH kimutatása szerint 2000-ben az öntevékeny szervezeteknél önkéntesként munkát vállalók közel 18 Mrd Ft bérmegetakarítást eredményeztek, és átlagosan 4%-kal növelték a szervezetek rendelkezésére álló anyagi forrásokat.

Országosan a nonprofit szervezetek 69%-a számíthat önkéntesek segítségére. A Szigetközben működő, a kérdőívünket kitöltő szerveződések körében lényegesen magasabb ez az arány (83%-a). Egy-egy szervezetnél átlagosan 23–24 önkéntes dolgozik, azonban a valóságban nagyon nagy a szórás, egy-két főtől akár 80–90 főig is terjedhet azok száma, akik önzetlen munkájukkal segítik valamely szerveződés működését. Az önkéntes munka országosnál lényegesen magasabb súlya összefüggésben van azzal, hogy elsősorban kisebb településekről, községekről van szó, ugyanis a kisebb közösségek átlátható kapcsolatrendszere kedvez az önkéntes munka megszervezésének, másrészt a lakossági segítőkészséget nagymértékben befolyásolja a célokkal, ideológiával, tevékenységgel való azonosulás, ill. az is, hogy mennyire civil az adott szervezet, a személytelenség, a magas fokú intézményesültség, az államközelség nem vonzza az önkéntes segítőt, az ilyen értelemben nem tisztán civil jellegű szervezetek a kérdőívet kitöltő szigetközi szerveződések között viszont nem igazán találhatók meg.

Összegzés

Hazánkban a nyolcvanas években bekövetkezett politikai enyhülésnek köszönhetően a lakossági törekvésként létrehozott civil szerveződések újra teljes politikai és jogi legitimitást nyertek, és a rendszerváltást követően az önszerveződés évtizedekig nem tapasztalt szabadsága, az emberek megváltozott igényei, szükségletei és a civil szervezeteket érintő kedvező szabályozás következtében megindult a nonprofit szektor fejlődése, majd nem várt mértékben ugrásszerűen megnőtt az öntevékeny szervezetek száma.

Az országos folyamatokhoz hasonlóan a Szigetköz térségében is elindult a nonprofit szektor fejlődése, és alig több mint egy évtized alatt sokszorosára nőtt a térségben működő civil szervezetek száma. Ma már a térség valamennyi településén található bejegyzett nonprofit szervezeteket, még a térség legkisebb lélekszámú községében, Vénéken is.

Ma már az élet szinte minden területén működnek nonprofit szervezetek, a kultúrától, oktatástól kezdve a településfejlesztés, a nemzetközi kapcsolatok területéig mindenütt megtalálhatók. A Szigetköz térségének egészét tekintve legdominánsabb tevékenységi terület a szabadidős, hobbi tevékenységek lehetőségének, biztosításának felvállalása. A kedvező természeti adottságokat kihasználva nagyon sok horgászegyesület alakult és működik a térségben, számos vadásztársaság is jelen van, illetve a természethez kötődő különböző hobbik művelésére is sorra alakultak, alakulnak önszerveződések.

A községekben meghatározó a településfejlesztéssel foglalkozó önszerveződések aránya és tevékenysége is. A térség településeinek döntő többségében megtalálhatók e szervezetek, csakúgy, mint a sportegyesületek, ill. polgár- és vagyonvédelmi szervezetek (szinte kizárólag tűzoltó-egyesületek), mutatva, hogy e térség lakossága, illetve egyéb társadalmi szereplői nagyon fontosnak tartják, hogy nonprofit szervezetek alapításával is próbáljanak településük fejlődéséért tenni.

A térség természeti adottságait, ill. veszélyeztetettségét tekintve viszont egyáltalán nem jelentős a környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek aránya, nem éri el térségi szinten az 5%-ot. Kedvezőbb képet kapunk, ha a nem fő, hanem mellék (vagy kiegészítő) tevékenységként természet- és környezetvédelmet is felvállalókat, folytatókat is figyelembe vesszük, hiszen pl. a főtevékenységként településfejlesztéssel foglalkozók többsége, ill. a szabadidős, hobbi szervezetek jelentős része is (elsősorban a horgászegyesületek,

vadásztársaságok) környezeti értékeinek védelmét is „gyakorolja” működése során, azonban nem kimondottan környezet- és természetvédelmi célzattal megalakult szervezetekről van szó. Akár településfejlesztő, akár szabadidős vagy más szervezetekről legyen is szó, elmondható, hogy tevékenységeik által ma már egyre jelentősebb szerepet töltenek be az egyes települések, ill. a helyi lakosság életében.

A civil szférában rejlt erőt, lehetőségeket a települési önkormányzatok többsége kezdi felismerni, mind alapítóként, mind – szerény lehetőségeikhez mérten – támogatóként is jelentős mértékben kiveszik részüket e szektor „felvirágoztatásából”. Egyre inkább partnernek tekintik a településen működő civil szervezeteket, törekednek a velük való kapcsolatok kialakítására, együttműködési megállapodásokat kötnek velük különböző feladatok ellátására, bevonják a szervezeteket a közügyek alakításába, a döntés-előkészítés folyamatába, a település életének alakításában számítanak aktív részvételükre, hiszen a civil szervezetek ma már olyan közösségi erőt képviselnek, amelyre a térség fejlesztésére, ill. a különböző problémák megoldására vonatkozó elképzelések, programok során mindenképpen lehet és kell építeni, bevonásuk ezek megvalósításába mindenképpen érdemes és kívánatos.

IRODALOM

- Az Európai Közösség Bizottságának közleménye az önkéntes szervezetek és alapítványok szerepének erősítéséről Európában. (1998) Európa Ház, Budapest.
- Evers, A.** (1995) Eltolódások a jólétmixben. Új megközelítés a jólét- és szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. – in: **Andorka, R.–Hradil, S.–Peschar, J.L.** (szerk.) Társadalmi rétegződés. Aual Kiadó, Budapest. pp. 605–632.
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve, 2002. (2003) KSH Győr-Moson-Sopron megye i Igazgatósága, Győr.
- Habermas, J.** (1993) A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég–Gondolat, Budapest.
- Harsányi, L.** (1997) Az állam és a nonprofit szektor. – INFO-Társadalomtudomány. 42. pp. 17–21.
- Harsányi, L.–Mészáros G.–Nárai, E.–Sebestény, I.** (2000) Városi nonprofit szervezetek és az önkormányzatok. – in: **Csegény, P.–Kákai, L.** (szerk.) Köztes helyzet? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában. Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest. pp. 63–104.
- Jenkins, R.M.** (1997) A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. – in: **Balogh, E.–Bullain, N.–Simon, I.** (szerk.) Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon. A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány, Budapest. pp. 7–14.
- Kuti, É.** (1996) A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. I– Közgazdasági Szemle. 1. pp. 18–30.
- Kuti, É.** (1997) Van-e válaszuk a nonprofit szektor fejlődésével összefüggő kihívásokra? – INFO-Társadalomtudomány. 42. 7–15. o.
- Kuti, É.** (1998) Hívjuk talán nonprofitnak... Budapest, Nonprofit Kutatócsoport.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. (2002) KSH, Budapest.
- Lévai, K.** (1997) Az önkormányzatok és a nonprofit szektor közötti együttműködésről. – in: **Balogh, E.–Bullain, N.–Simon, I.** (szerk.) Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon. A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány, Budapest. pp. 39–52.
- Rechnitzer, J.** (1998) Nonprofit szervezetek területi szerkezete. – in: **Kurtán, S.–Sándor, P.–Vass, L.** (szerk.) Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. A rendszerváltás. I. kötet. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. Budapest. pp. 539–553.
- Salamon, L.M.–Anheier, H.K.** (1999) Szektor születik II. Civitalis Egyesület, Budapest.
- Vajda, Á.** (1999) A nonprofit szervezetek szerepe a társadalomépítésben. – INFO-Társadalomtudomány 42. pp. 23–30.